

Z. Karvalics László

ÉLET A CIPŐSDOBOZON TÚL, AVAGY KI ŐRZI A KULTURÁLIS MIKROÖRÖKSÉGET?

[INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ]

2019-05-29 | ESSZÉ

1. rész

„Családi irathagyaték egyben eladó (kb. húsz kiló). Számlák, szerződések, levelek, fényképek, igazolványok vegyesen, a 19. század második felétől. A licit 3000 forintról indul.” (Hirdetés a Vatera online piacterén, 2017-ből)

Márai Sándor felesége, Matzner Lola 442 képből álló fotóalbumát (benne egy 1920-ban, Párizsban készült André Kertész képpel) egy kassai régiséggyűjtő, Herman Weinberger mentette meg a lomok közül. Tőle vásárolta meg Ötvös Anna, a Lola könyve c. mű írója. (Hír az Óbuda Újság 2018 májusi számában)

Az egyik ükanyám kocsmáros volt egy zalai falucskában. Ki tudja, mi lett már az épülettel, amelynek kertjében apám először kuglibábukat állítgatott néhány fillérért a vendégeknek, aztán legényként már maga is kuglizott. Ám a söntéspult pohártartójának egyik faragott oroszlánfeje valahogy túlélte az idők viharait, és ma könyvtámaszként szolgál nálam. Ráférne már egy konzerváló festés, szép mélybarnával, de nem vagyok jó gazda. Ehelyett azon töprengek, búvalbélelt bölcsész, vajon ki mást érdekelhetne egy parasztbútor túlélő darabkája: változott-e hajszálnyival a világ attól, hogy őrzöm, cipelem magammal minden költözésnél. Honnan is tudhatnák azok, akiknek hordozhat jelentést (bútortörténészek, a népi faragások kutatói vagy az egykorvult kocsmakultúra-antropológus szakértői), hogy mi rejtőzik nálam? S ha a gyerekeim számára sem tudok izgalmat kiváltani vele, mit várhatok az unokáktól? Ha holnap baleset ér, és a könyvespolcoknak menniük kell, ki tudja majd, hogy az oroszlánfejnek mi a története? Elveszik, mindörökre, kidobják, tűzre vetik?

Vagy?

Lehet másképp?

Induljunk látszatra nagyon távolról a kérdőjelek nyomába.

számталансор felidézhető

Amit megépítünk, amilyen tárgyakat alkotunk, és valamennyi információ, amelyet dologi hordozóra rögzítünk,

megérintható, megfogható részei a kultúránknak. Ami nem ilyen (nyelvünk, hagyományaink, legendáink, közmondásaink, zenénk, táncaink, díszítő motívumaink), az tanulható, megismételhető, átadható, számtalanszor felidézhető, újrateremthető, variálható – vagyis hosszú időn keresztül képesek vagyunk átörökíteni mindezt úgy is, hogy soha nem kell fizikai alakot ölteniük. Ami azonban mindebből az érintett közösségek számára fontos, hasznos vagy szükséges, előbb-utóbb mégis szöveg és kép formájában kerül (gyakran sokszorosítva) az életterekbe. Így ezek az objektumok is csatlakoznak a tárgyvilág többi darabjához, és rájuk is igaz, hogy születnek, készítik, adják vagy értékesítik, majd hosszabb-rövidebb ideig használatba veszik. Életciklusuk van: előbb-utóbb elvesztik szerepüket, funkciójukat, fizikai mivoltukban megkopnak, és végül kikerülnek a hétköznapi körforgásából. Megsérülnek, elavulnak, lecserélik őket, megsemmisülnek. Nagyon ritkán új életre kelnek, kreatívan hasznosulnak. Praktikus eszközökből dísz tárgyak lesznek, személyes apróságokból megőrzésre érdemes emlékek.

Egy friss becslés szerint a világtörténelem gigantikus mókuskerekét idáig 107 milliárd ember forgatta. Ám ennek a számnak a sokszorosát teszik ki a tárgyak, amelyek körülvették őket, amelyekkel hatékonyabbá tették a cselekvést, szolgálták a túlélést, a bizonytalanság csökkentését és az értelemadást. Mire is mentek volna tárgyi kultúrájuk (eszközeik, építményeik, bútoraik, ruháik) nélkül? És persze: mítoszaik, dalaik, történeteik, mesterségbeli tudásuk, szakadatlanul megújított ismereteik nélkül?

Ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy mindebből mi *nem* hullott alá a Múlt feneketlen mélységeibe, akkor belátható: csak az, ami fizikai mivoltában még mindig létezik és/vagy tudunk (vagy megmaradt az esély arra, hogy ismeretszilánkokat állíthassunk elő) róla.

Ennek a tudásnak két fő forrása van. Azokra a régvolt emberekre, szellemi tartalmakra és készített dolgokra (artefaktumokra) vonatkozó információk, amelyeket egykor rögzítettek, újra- és újraszülethettek emberi elmékben, majd ismételt rögzítések sorozatával egy szakadatlanul bővülő ismeretkészlet elemeivé válhattak, évezredes felhalmozási-akkumulációs ciklusokkal, fokozatosan kiformalódó intézményi támogatással. A másik forrás a Múlt megismerésére szakosítottak elhivatott küzdelme, hogy e tudás minél több eltűnt és elveszettnek hitt darabját sikerüljön újra hozzáférhetővé tenni, egy kozmikus méretű kirakósjáték szorgalmas és ötletes szereplőiként. Régészek, akik néhány csontból, kőszerszámból és más tárgyi leletből egyre pontosabban rajzolják meg az emberelődök családfáját, anyagi és

szellemi kultúráját, tárják fel épületeiket és lakóhelyeiket, temetkezési helyeiket, szaporítják a fizikai valóságukban is megőrizhető objektumok számát. Történészek, akik túlélő tárgyakkal és dokumentumokkal bíbelődve a tudás rendezése közben friss módszereket és háttérismereteket mozgósítva új és új információs értékeket „szabadítanak ki” már lezártak, befejezettek hitt dologi kisvilágokból.

összegabalyodásnak hívják

S noha általában külön kezeljük, tárgyaljuk és értelmezzük emberek, tárgyak és szellemi-kulturális tartalmak világát, ezeket létezésük minden

pillanatában bonyolult keresztkapcsolatok abroncsolják működő rendszerekké. A régészek és antropológusok ma legszívesebben összegabalyodásnak (entanglement) hívják az egyes elemek közti kapcsolódások kifürkészhetetlen, pókháló-szerű kölcsönviszonyait, ahol a kapcsolatra vonatkozó tudásnak legalább akkora értéke van, mint a dolgokra vonatkozóan, amelyeket valamely sajátosságuk egymás mellé sodor. S mivel a megőrzési képesség a mindenkori összegabalyodásoknak szükségszerűen csak bizonyos részeire terjed ki, rekonstrukciós erőnk eleve korlátozott, a megértés csak bizonyos szintig működhet, a kapcsolatoknak csak kis része fejthető fel, és az így szerzett tudásunkat csak töredékesen tudjuk mozgósítani különféle, kérdésekre és kihívásokra épülő szellemi kalandok során. És mégis, a fentiek révén a Múltról alkotott pontosabb kép minden egyes, jobban megragadhatóvá lett eleme növeli az esélyt, hogy a megelőző korokból származó ismeretek révén sikeresebben válaszoljunk meg a jövőre vonatkozó kérdéseinket.

Ha nincs sem megőrzés, sem megőrzött ismeret, a tárgyakba és dokumentumokba fagyott értékek kiszabadítása és hasznosulása lehetetlenné válik: ismeretelméleti fekete lyukba hullanak.

Pedig értékből akár egyetlen dologban is többféle akadhat. Az *információs/megismerő érték*, amelyet már érintettünk, úgy működik, mint egy végtelen padlózat elszórt foltocskái közé helyezett új mozaikdarab: *forrásértéke* vagy *illusztrációs értéke* van, attól függően, hogy mennyiben tekinthető vadonatúj ismeretlemnek vagy miként segíti már létező ismeret átadását, befogadását, alkalmazását. Addig beszélhetünk *használati értékről* (a dokumentumok és a tárgyak esetében is), amíg valamilyen tranzakció támogatásához nélkülözhetetlenek. Lehet *esztétikai értékük*, még akkor is, ha létrehozóikban nem munkált ilyen szándék. Hordozhatnak *vagyoni értéket* (ha különleges anyagból készültek vagy bekerültek olyan dolgok közé, amelyeknek piaca alakult ki az idők során). S természetesen lehet *szimbolikus értékük*, amelynek révén identitásközösségek (nemzetek, népcsoportok, települések, családok) számára hordoznak és képeznek maradandó jelentéseket, a mindenkori emlékezetpolitikai széljárásoknak erősen kitetten.

izmosodó ritkaság- gyűjtemények

A tudatos megőrzés gyakorlata egy vagy több értékformához kapcsolódóan jelent meg a társadalomtörténetben, megteremtve a memóriaintézmények alaptípusait. A

használati érték a formálódó írásbeliség korának jogi és irányítási dokumentumaihoz hívta életre az *archívum* (az irat-és levéltár) legelső képviselőit, már Mezopotámiában. Az ókor és a középkor a tudás nagy egyedi értékű hordozóinak (ritka és drága könyvek, iratok, térképek) teremti meg a *könyvtár* különböző típusait, és az ókori előjátékok és a kora középkortól izmosodó ritkaság-gyűjtemények (wunderkammerek) utódjaként a modernitás megszüli a *múzeumokat* is.

Ezeknek a mélységben tagolt intézményeknek állományuk van, amely hol szaporodik, hol „racionalizálódik”. Fenntartóik államok, önkormányzatok és alapítványok, jogaik és kötelességeik a jogrendszer részeként szigorúan definiáltak. Befogadóképességük szükségszerűen korlátozott, hatósugaruk addig ér, amíg a raktárnégyzetmétereik, az éves költségvetésük és munkatársaik száma, képzettsége és leterheltsége engedik.

A nyomás a levéltárakon és a könyvtárakon enyhülni kezdett, amióta a digitalizálással megnyílt az út, hogy a virtuális kópiák a sokféle használat során teljességgel helyettesíteni tudják az eredetit. S noha ez újabb feladatok és projektek szőnyegbombázásával járt, már látszanak a hosszú távon áldásos hatások: az emberi életidő felszabadul a magasabb szintű foglalatosságra a beltartalmakkal, és úgy szélesedhet ki és egyszerűsödhet a tárolás, a hozzáférés és a használat, hogy azt már könnyűszerrel szolgálják ki gépek és algoritmusok az emberek helyett. A múzeumok helyzete azonban nehezebb: tárgyaik „beolvasása” a 3 dimenziós lézerszkennelvel korántsem egyszerű feladat (drágább és körülményesebb). A kiállítóterek jól feldolgozott és kezelhető mennyiségű illusztrációs és szimbolikus értékre kihegyezett tárgy-anyagához képest pedig a raktáraikban milliányi olyan egyedi objektum szunnyad, gyakran méltatlan körülmények között, amelyeknek az információs értéke kiszabadításra vár.

szobrocskák, festmények a falon. No meg magángyűjtemények, elképzelhetetlen sokféleségben. Nincs tárgy, amelyből ne készültek volna olyan változatosságban darabok, hogy valakinek ne támadjon kedve éppen abból sokat összegyűjteni. És ne csak a „kommersz” bélyegekre, a kártyanaptárra, a jelvényekre meg a szalvétákra gondoljunk, amelyekkel a puha szocializmus évei alatt nehezebb volt nem foglalkozni, mint igen. Egyetlen, 2018 eleji kiállítás katalógusából sorolok fel néhány tételt, milyen gyűjteményeiket állítottak ki elkötelezett magángyűjtők a szombathelyi Berzsenyi Dániel Könyvtárban, a Helytörténeti Klubnak és a **Vasi Múzeumbarát Egylet**nek köszönhetően: derelyeszaggatók, vasutas sapkák, déligyümölcs-címkék, öngyújtók, Star Wars-relikviák, miskakancsók, keleti országok érdemrendjei, söröspoharak, egyenruhagombok, csokireklámok, cserépsípok, órakulcsok, parasztékszerek, petróleumlámpák, pecsétes téglák, porcelánbaglyok, WC-lehúzó (!), motorfűrészek, tintatartók.

mikrofauna

Az élővilág kutatói meggyőző hasonlaltal és képekkel szokták érzékeltetni, hogy a „megafauna” (elefántok, zsiráfok, rinocéroszok, bálnák, természetesebb ragadozók és növényevők, halak) nagy testű, de kis egyedszámú állatainak összömege hogyan törpül el a mikrofaunához képest. Ez már a kicsinyke, de milliárdnyi rovarra is igaz (egy érdekes becslés szerint a hangyakolóniák összömege az emberekével vethető össze), s még inkább az, ha a Föld mélyében élő egysejtűeket soroljuk ide.

A kulturális ökoszisztémák memóriaintézményekben reprezentált megafaunájához képest ideje, hogy a kulturális mikroörökségről is több szó essen. Ahogy a médiafigyelem a rajzfilmfigurává tett népszerű állatokon keresztül a megafaunára torzít, ugyanúgy „fejnehéz” a kultúra a kis számú, de nagy jelentőségű ritka könyvre, aranykincsre, nevezetes történelmi szereplők különleges tárgyaira. Ideje, hogy Mátyás Corvinái, a Seuso-kincs, a hányatott sorsú magyar korona, Munkácsy Krisztus-trilógiája vagy a Halotti Beszéd mellett valamennyi fény jusson a kulturális mikroörökségre is. Ennek az írásnak a folytatásaiban erre teszek kísérletet. Bizonyítani szeretném, hogy noha az őrzőhelyek az otthonok, a kurátorok a családtagok, az értékképzés és a jelentésadás privát tartományokban mozog, a kulturális mikroörökség világa valójában átfogóbb identitásközösségek (tájegységek és nemzetek) számára is rendkívüli jelentőségű, és ez a fontosság nem áll meg az állam- vagy kontinenshatároknál. Az információ- és értékközösségként felfogott emberiség számára is üzenete van, és a megértésnek minden szinten

cselekvésparancsokhoz kell vezetnie. Nemcsak a mikrofauna egész rovarfajai állnak ugyanis a kihalás szélén, hanem a kulturális mikroörökség különböző osztályaira is pusztulásveszély leselkedik. Ha fizikai mivoltukban tonnaszám semmisülnek meg naponta, akkor nem is lehetnek részei a digitális örökkévalóságnak sem. A vészkiáltás több, mint indokolt. De vajon mik a jó és megfelelő szavak, amelyek a riasztás utáni csend pillanataiból átvezetnek a beavatkozás tervezéshez?

kép | Joaquim Rodrigo művei, wikiart.org